

**SOSYAL BİLİMLER PERSPEKTİFİNDEN NİTEL ARAŞTIRMALARDA ETİK VE
AYDINLATILMIŞ ONAM**

*ETHICS and INFORMED CONSENT in QUALITATIVE RESEARCHES from SOCIAL
SCIENCES PERSPECTIVE*

Dr. Sosyolog Çiğdem Sema SIRMA
csemapolat@gmail.com, Ankara/Türkiye

ÖZ

Bu çalışmada öncelikle, araştırmalarda metodun öneminden söz edilerek pozitivist yaklaşımdan temellenen nicel veri toplama teknikleriyle yorumlayıcı yaklaşımdan temellenen nitel veri toplama teknikleri arasındaki farklar açıklanmıştır. Hem pozitivist yaklaşımdan hem de yorumlayıcı yaklaşımdan temellenen araştırmalarda; araştırmacının araştırma sürecini planlama aşamasından itibaren araştırmaya, kendisine ve katılımcılarına dair sorumlulukları vardır. İnsan hakları konusundaki artan duyarlılık araştırmalarda katılımcı haklarının korunması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada, projelerle birlikte yüksek lisans ve doktora tezlerinin yapılabilmesi için gereken izinlerin alınmasının önemi günümüzde giderek artmaktadır. Araştırmaya katılma noktasında katılımcının, gönüllü olması önem bu taşımaktadır. Bu çerçevede bu çalışmada, aydınlatılmış onam hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ülkemizde araştırma etiği konusundaki gelişmelerin Yüksek Öğretim Kurumu'nun Yönergesi çerçevesinde temellendiği söylenebilir. Yüksek Öğretim Kurumu'nun Yönergesine bağlı olarak kurumlar tarafından, araştırma süresince uyulması gereken etik ilkelere belli standartlar getirildiği ve bu standartlar içinde katılımcının onayının alınmasının beklendiği anlaşılmıştır. Araştırma süresince araştırmacının; katılımcıların yaşları, araştırma konusunun hassasiyeti ve katılımcı grubunun özellikleri gibi noktalara bağlı olarak aydınlatılmış onamı oluşturduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Sosyal bilimler, nitel araştırma, etik, aydınlatılmış onam

ABSTRACT

This article first discusses the importance of the method used in the research and then explains the differences between qualitative and quantitative data collection methods. Starting from the research planning phase, the researcher has responsibilities towards himself/herself and the participants. Increasing sensitivity about human rights requires protection of participants' rights. At this point, the importance of getting permissions for graduate studies together with projects is increasing day by day. Voluntary participation is very important for the research. In this context, the article, explanations about informed consent. In Turkey, it can be stated that the research ethics is based on the instructions of the Council for Higher Education. Besides, it is understood that there are standards enforced by certain institutions and needed to be complied throughout the research and participants' consent is among these standards. The researcher creates the informed consent for the research according to the ages, sensitivity and group properties of the participants.

Keywords: Social sciences, qualitative research, ethics, informed consent

1. GİRİŞ

Araştırmanın metodu, araştırmacıyı sonuca götürecek yolda izleyeceği adımlar olarak ele alınabilir. Daha açık bir ifadeyle araştırmacının, araştırma konusu ve amacı çerçevesinde kendisine en uygun metodoloji ve veri toplama tekniğini seçmesi araştırmacının doğru yolda ilerlemesine yardımcı olacaktır. Sosyal bilimlerde araştırmalar pozitivist yaklaşım, yorumlayıcı yaklaşım ve eleştirel yaklaşımın kabullerine bağlı olarak şekillenen veri toplama teknikleri ile yapılmaktadır. Pozitivist yaklaşım, sosyal bilimlerde uzun süre hâkimiyetini sürdürürken günümüzde yorumlayıcı yaklaşım ve eleştirel yaklaşımların metodolojik kabulleriyle yapılan araştırma sayısı artmaktadır. Her ne kadar sosyal bilimlerde farklı yaklaşımlarla

araştırmalar yapılıyor olsa da tüm yaklaşımların benimsediği etik ilkeler bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın amacını öncelikle pozitivist ve yorumlayıcı yaklaşımlar hakkında açıklamalar yapıldıktan sonra aydınlatılmış onamin detaylandırılması oluşturmaktadır.

2. POZİTİVİST YAKLAŞIM VE YORUMSAMACI YAKLAŞIM

Pozitivizm, 19. yy'da Auguste Comte'un düşünce ekolünden doğmuştur. Auguste Comte'un, *Pozitif Felsefe Kursları*, (Cours de Philosophie Positivistic, 1830-1842) pozitivizmin bugün hala kullanılan pek çok ilkesinin ana hatlarını çizmiştir. John Stuart Mill'in, *Bir Mantık Sistemi (A System of Logic, 1843)* adlı eserinde pozitivizmin ilkeleri aydınlatılmış ve değiştirilmiştir. Emile Durkheim'da, *Sosyolojik Metodun Kuralları (Rules of the Sociological Method, 1885)* adlı çalışmasında pozitivizmin bir versiyonunun ana hatlarını çizmiştir. Pozitivist sosyal bilim, birey etkinliğinin genel kalıplarını kestirmek amacıyla kullanılabilir bir dizi olasılığa dayalı nedensel yasa bulmak ve bu yasaları doğrulamak üzere tümdengelimci mantığı bireysel davranışın kesin ampirik gözlemleriyle birleştiren organize bir yöntemdir (Neuman, 2012: 121-122). Aynı zamanda 'bilim'in gelişmesindeki hâkim yaklaşım olarak pozitivizm, sosyal bilimlerin tarihsel gelişiminde de hâkimiyetini sürdürmüştür. Pozitivist yaklaşımın süregiden hâkimiyetinin sosyal bilimler metodolojisine etkisi, özellikle 'nicel' araştırma tekniklerinin kullanımıyla kendini göstermiştir (Kuş, 2007:20)

Diğer taraftan sosyal bilimler alanında özellikle son yıllarda yorumlayıcı yaklaşımdan temellenen araştırmaların sayıca arttığı görülmektedir. Pozitivist yaklaşımın tümdengelimci mantığı ve kesinliğine karşı yorumlayıcı yaklaşım bireylerin anlam dünyalarına odaklanmaktadır. Yorumlayıcı sosyal bilimin kökenleri Max Weber'e ve Wilhem Dilthey'e kadar uzanmaktadır. Yorumlayıcı sosyal bilim, insanların birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğiyle ilgilenir. Daha açık bir ifadeyle yorumlayıcı yaklaşım, insanların kendi toplumsal dünyalarını nasıl oluşturduğu ve sürdürdüğüne dair anlayış ve yorumlara varmak üzere insanların doğal ortamlarında toplumsal olarak anlamlı eylemin doğrudan ayrıntılı gözlem yoluyla sistematik analizidir (Neuman, 2012: 130-131). Bu noktada da, yorumlayıcı yaklaşımın veri toplama teknikleri pozitivist yaklaşımdan farklılıklar göstermektedir. Bilinen eski adıyla saha çalışması, günümüzdeki yaygın kullanımıyla nitel araştırmalar, Bässler, Witzel ve Albert Schütz'un fenomenolojik sosyolojisi ve Harold Garfinkel'in etnometodolojisiyle birlikte George Herbert Mead ve Herbert Blumer'ın sembolik etkileşimciliğinde temellenmektedir (Neuenschwander, 2013:2603). Sembolik etkileşimci yaklaşım, birey davranışlarının tanımlanması ve belli yönlerden açıklanmasını içerir. Diğer bir ifadeyle sembolik etkileşimci yaklaşım; bireylerin ne söylediği ve bireylerin davranışlarının sonuçlarının sosyal dünyada nasıl yorumlandığı sorusuna cevap aramaktadır. Sembolik etkileşimci teorisyen Herbert Blumer, anlamların bireylerin veya grupların sosyal etkileşim sürecinden ortaya çıktığını belirtir. Gerçeklikler, insanların anlamları nasıl ürettikleri ve gerçekliği çeşitli seçeneklerde yorumlamalarıdır (Berg, 2001: 8). Bu nedenle nitel veri toplama tekniklerini kullanarak araştırma yapan araştırmacının temel görevinin açıklama veya çeşitli sembollerin anlamlarını yakalamak olduğu söylenebilir.

Herbert Blumer, William I. Thomas, Robert E. Park'ın yanı sıra nitel araştırmanın tarihsel gelişimine bakıldığında; 1920-1940 yılları arasında Chicago Okulu Sosyoloji Bölümü'nde, Malinowski'nin bireysel vaka çalışmalarının oldukça önem taşıdığı görülmektedir (Neuenschwander, 2013:2603). Bu yıllarda araştırmacılar tarafından nitel araştırmalar yapılmakla birlikte 1920'li yıllarda nitel araştırmaların nasıl yürütüldüğü hakkında yeterli bilgi bulunmamakta ve çok az kitapta metodolojik ek bölümü yer almaktadır. Örneğin William Whyte tarafından 1943 yılında yazılan ve ikinci baskısı 1955 yılında yapılan *Street Corner Society* kitabı bu dönemde metodolojik tartışmaya en geniş yer veren kitaptır. Ayrıca 1954 yılında Elenore Bowen takma adıyla Laura Bohannan yazılan *Return to Laughter: An Anthropological Novel* kitabı antropolojik olarak saha çalışmasını açıklayan önemli kitaplar arasında yer almaktadır (Goodwin ve Horowitz, 2002:36). Nitel veri toplama tekniklerinin sosyal bilimlerde farklı disiplinler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Sosyal bilimlerde nitel veri toplama teknikleri öncelikle; sosyoloji, sosyal ve kültürel antropoloji, sosyal psikoloji, ekonomi ve siyaset bilimi tarafından daha sonra ise, bu disiplinlere yakın pedagoji, sosyo-linguistik, sosyal coğrafya ve tarih gibi disiplinler tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Neuenschwander, 2013:2603).

2.1. Nicel ve Nitel Veri Toplama Teknikleri Arasındaki Farklar

Nitel ve nicel araştırmaların beslendiği teorik alt yapı farklı olduğu için nitel ve nicel araştırmaların veri toplama teknikleri, veri analiz teknikleri ve araştırma süreçleri de oldukça farklılaşmaktadır. Nicel araştırmalar *positivist yaklaşımdan beslenirken, ampirik araştırmayla* karakterize edilmektedir. Bu yaklaşıma göre, bireyin algısından bağımsız olarak nesnel gerçeklik vurgusu önem taşımaktadır. Araştırmacılar

fenomen tarafından etkilenmeden ve fenomeni etkilemeden, değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tesadüfi örneklem, yapılandırılmış soru formu, anketler ve geniş bir örneklem kullanarak değer barındırmayan bir çerçeve içinde analiz etmekte ve ölçmektedirler. Nitel araştırmalar ise, yorumlayıcı ve inşacı teorilerden beslenmektedir. Bu yaklaşıma göre de, inşa edilen çoklu gerçeklikler bulunmaktadır. Araştırmacı ve araştırılan birbirini etkilemekte ve mevcut durum çerçevesinde değerlendirme yapılmaktadır (Guba ve Lincoln 1994 aktaran Poortman ve Schildkamp, 2012:1728).

Ayrıca yorumlayıcı yaklaşımdan temellenen nitel araştırmada *amaç bir kuramı test etmek değildir*. Mcleod, (2001) ve Silverman (2001) tarafından da nitel araştırma tekniklerini kullanan araştırmacının bir hipotezi test etmek yerine toplumsal konu hakkında derinlemesine anlamayı amaçladığı belirtilmektedir. Diğer bir ifadeyle, nitel veri toplama tekniklerini kullanan bir araştırmacı neden sonuç ilişkisini kurmak yerine ele aldığı konuyu derinlemesine anlamayı amaçlamaktadır. Bu noktada O'shaughnessy ve Dallos (2009: 570) nitel araştırmaları; bireylerin ne söyledikleri, neyi söylemekte zorluk çektikleri veya söyleyemediklerini anlama ve dinleme yolu olarak ele almışlardır. Glaser ve Strauss (2006)'da nitel araştırmaların sosyal dünyada örtük olan anlamları ortaya çıkartmak, anlamların oluşturulduğu ve paylaşıldığı bağlamı anlamak için yapıldığını ifade etmişlerdir. Nitel araştırmalar bir veya birden fazla katılımcı üzerinden olayların ne olduğunu veya nereye gittiğini derinlemesine olarak yakalayarak anlama veya detaylı bir şekilde ortaya koyma noktasında kullanılmaktadır (Morrill ve Fine 1997 aktaran Goodwin ve Horowitz, 2002: 35-36). Ayrıca nitel araştırmacılar, araştırmalarını bağlamsal bütünsellik içinde ele almaktadırlar. Nitel sosyologlar, istatistiki olarak anlamlı olmayan sosyal düzenleri açıklamayı ve istisnai durumlarla ilgili yeni açıklamalar yapmayı amaçlamaktadırlar (Goodwin ve Horowitz, 2002:36). Bu noktada da önemli olan araştırmacı için araştırma grubunun büyüklüğü değildir. Veri toplama sürecinde önemli olan araştırmacının *veri doyumuna* ulaşmasıdır (Patton ve Cochran 2012). Bu noktada da, nicel veri toplama tekniklerini kullanarak araştırma yapan sosyologlar gibi, "değişkenler" çerçevesinde araştırmalar yapmazlar (Goodwin ve Horowitz, 2002:36).

Nitel araştırmayı nicel araştırmadan ayıran diğer bir fark da *genelleştirme* iddiasıdır. Deneysel veya anket çalışmalarında *genelleştirme iddiası* bulunmaktayken; nitel araştırmalarda, Denzin (1983), Denzin ve Lincoln (1995), Marshall ve Rossman (1989) genelleştirme iddiasının olmadığını belirtmektedirler (aktaran Geoff ve Malcolm, 2005:295).

Nitel araştırmalar nicel araştırmalardan veri toplama aşamasında *araştırmacının üstlenmiş olduğu rol* nedeniyle de farklılaşmaktadır. Genel olarak nitel araştırma yapan sosyologlar, -köşe başı etnografları veya karşılaştırmalı tarihsel analizciler- inceledikleri fenomeni anlayabilmek için fenomene olabildiğince yakın olmak istemişlerdir. Bu nedenle nitel araştırmada sahada kurulan ilişkiler son derece önem taşımaktadır. Araştırmacı saha sürecinde farklı katılımcıların farklı tepkiler verdiği veri toplama sürecini birleştiren kritik bir rol üstlenmekte (Horowitz 1986) ve veri toplama sürecinde kendine dönüşlü (self-reflexive) döngüsel bir süreç yaşamaktadır (Goodwin ve Horowitz, 2002:36-40).

Araştırmacının sahada üstlendiği rolün dışında *katılımcıların rolüde* nitel araştırmada farklılık göstermektedir. Nitel araştırmalarda katılımcılar araştırma sürecinde aktif rol almakta yani araştırmacıyla doğrudan iletişim haline geçmektedirler. Nitel araştırmanın veri toplama teknikleri olan vaka çalışması, görüşme, grup tartışması, nitel içerik analizi, katılımlı gözlem ve hayat hikayesi tekniklerinin kullanılmasıyla Lamnek (1988-1989) nicel araştırmanın standartlaştırma araçları olan ölçek, test ve anketlerin araştırmaya katılan bireyleri araştırma sürecinden bağımsız- pasif "test insanı" (test person) olma durumundan kurtarmakta olduğunu belirtmiştir (aktaran Goodwin ve Horowitz, 2002:36).

Nitel araştırmada araştırma sürecinde araştırmacı ve katılımcının üstlendikleri rolle birlikte; veri toplama süreci, -görüşme formu, sahaya giriş, katılımcılarla ilişkiler- konusunda araştırmacının *geriye dönük soruları sorması* faydalı bulunmaktadır. Saha aşamasından sonra araştırmacı tarafından sorulması beklenen sorular ise; Veri toplama aşamasında katılımcılar kendilerine yöneltilen soruları anladılar mı? Katılımcılar soruları anlamadıysa nedenleri neler? Katılımcılar sorulan her soruyu cevaplayabildiler mi? Cevaplayamadıysa neden? Elde edilen verilerin araştırmacıda bıraktığı izlenim nedir? Araştırmacı için araştırma sürecinde beklenmedik olaylar oldu mu? Bu olayların nedenleri nelerdir? Araştırmacı için sürpriz olmayan olaylar neler? ve araştırmacı olarak araştırmadan ne öğrendiniz? şeklindedir (Sabo, 2008:149). Araştırmacı tarafından sorulan bu soruların daha sonra yapılacak olan araştırmalar için araştırmacıya saha sürecine dair kolaylık sağlayacağı söylenebilir.

Nicel araştırma ve nitel araştırmanın farklılıkları özetlendiğinde; pozitivist yaklaşımdan beslenen nicel araştırmada değişkenler arasındaki ilişkinin ispatlanması söz konusuysa, yorumlamacı yaklaşımdan beslenen nitel araştırma ise anlama ve açıklamaya odaklanmaktadır. Nicel araştırmada değişkenler

arasındaki ilişkiyi test etmek için evreni en iyi temsil edecek örneklem seçimine odaklanılırken, nitel araştırmada belli bir katılımcı sayısı yerine katılımcılardan alınan veri doyumu önem taşımaktadır. Ayrıca, nitel araştırmalarda araştırmacı ve katılımcılar etkileşim halindedirler. Cook ve Reichardt (1979)'a göre de, nitel araştırmalar genellikle fenomenolojik, gözlemsel, öznel, tanımlayıcı, süreç odaklı (process-oriented), genellenemez olma özelliklerini taşıırken nicel araştırmalar; pozitivist, ölçülebilir, objektif, varsayıma dayalı ve sonuçlarının genelleştirilebilir olması özelliklerini taşımaktadır (aktaran Neuenschwander, 2013:2603).

3. NEDEN AYDINLATILMIŞ ONAM?

Fen bilimleri, sağlık bilimleri ve sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinde, gerek nicel tekniklerin kullanılması gerekse de nitel tekniklerin kullanılmasında araştırmacının araştırma sürecini planlanma aşamasından itibaren önemli sorumlulukları bulunmaktadır. Guillemin ve Gillam (2004)'da araştırmacıların hangi metodu kullanırlarsa kullansınlar etiğin yapılan tüm araştırmalarda önemli bir konu olduğunu ifade etmişlerdir. Etik, bilgiyi iletmenin değeriyle, başkalarının yaşamlarına müdahale etmemenin değeri arasında denge kurmayı gerektirdiği için önem taşımaktadır (Neuman, 2012:195). Bunun yanı sıra etik, üniversite etik kurullarının ve araştırmacıların talepleri karşılır karşılanmaz unutablecek bir konunun ötesine geçmektedir. Diğer bir ifadeyle etik yalnızca kritik durumlarda karşı karşıya kalılabilecek münferit bir tercih konusu olmanın dışında (Cassek ve Jacobs 1981 aktaran Glesne, 2012: 220) etik konular katılımcılar ve verilerle gündelik etkileşimlerin ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmaktadır (Glesne, 2012: 220).

Bu çalışmanın konusu bağlamında da nitel araştırmada etiğin önemli bir bileşeni olan aydınlatılmış onamın önemine dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Swartz (2011:47) nitel araştırmanın doğası olan derinlemesine anlama aşamasında katılımcıların hassasiyetlerinin gözetilmesine etik anlamda dikkat edilmesi gerektiği belirtmektedir.

İnsan hakları konusunda son yıllarda artan duyarlılık, birçok ülkede evrensel etik ilke ve kurallara uyumun yasal ve idari düzenlemelerle güvenceye alınmasını sağlamıştır (Gürsel, 2008: 93). Tarihsel olarak bakıldığında, günümüz etik kurullarının başlangıcı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1946 yılında toplanan Nuremberg Mahkemesi'ne dayanmaktadır. Nazi yanlısı doktorların bilim adına işlenen suçlara yanıt olarak Nuremberg yargılamaları sırasında Nuremberg Kodu (1947) ortaya çıkmıştır. Aydınlatılmış onam (informed consent) ve katılımcıların zorlanmaması gibi ilkelerin ilk kez bu Kodla beraber gündeme geldiği kabul edilmektedir (Shuster, 1997; Vollmann ve Winau, 1996 aktaran Can, 2017:157). Daha açık bir ifadeyle araştırmalarda katılımcılara yönelik davranışlarla ilgili kaygı, bilim adına temel insan haklarının çok ciddi biçimde ihlal edildiğinin ortaya çıkmasından sonra oluşmuştur. En bilinen ihmaller olarak Nazi Almanyası'nda insanların dondurucu soğuklukta suya sokularak hayatlarını kaybetme sürelerinin belirlenmesi gibi yürütülen "tıbbi deneyler" gösterilebilir (Neuman, 2012: 195). Benzer şekilde Diener ve Crandall (1978 aktaran Glesne, 2012: 222)'da Nazi toplama kampları ve atom bombasının, değerden bağımsız olarak ve kendiliğinden insanlığın refahına katkıda bulunan bilimin imajını baltalamaya hizmet ettiğini belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak, ABD'de deneklere fiziksel zararı olan tıbbi araştırmalar (Tuskegee Syphilis) ve en azından psikolojik sancıya sebep olan sosyal bilim araştırmaları (Milgram şok deneyi gibi), farklı profesyonel organizasyonlar ve akademik enstitüler tarafından etik ilkelerin düzenlenmesine yol açmıştır (Glesne, 2012: 222). Araştırma süresince uyulması gereken etik ilkelere bazı ülkeler tarafından belli standartlar getirilirken bazı ülkelerde kurumlar düzeyinde farklı ilkeler oluşturulmuştur. Örneğin Avustralya'da İnsani Araştırmalar Ulusal Etik İlkeleri (*the National Statement on Ethical Conduct in Human Research, National Health and Medical Research Council [NHMRC], 2007*) başlığı altında ulusal düzeyde araştırmacıların uyması gereken etik ilkeler belirlenmiştir. Fakat Birleşik Krallık'ta ulusal düzeyde araştırmacılar tarafından uyulması gereken etik ilkeler bulunmamaktadır. Ulusal etik ilkeler yerine araştırmacılar veya profesyonel kuruluşlar tarafından örneğin; İngiltere Sosyoloji Birliği, (*British Sociological Association*), İngiltere Eğitim Araştırma Birliği (*the British Educational Research Association*) ve Sosyal Araştırma Birliği (*the Social Research Association*) tarafından belirlenen ilkeler uygulanmaktadır (Brooks ve te Riele Kitty, 2013: 215). Bu kurumlardan İngiltere Sosyoloji Birliği (*British Sociological Association, BSA, 2004:5*), tarafından belirlenen Etik Uygulama Beynamesi'nde katılımcıların kimliklerinin korunmasının önemi vurgulanmış ve katılımcılardan aydınlatılmış onamın alınması gerektiği belirtilmiştir. Benzer şekilde araştırma süresince katılımcının kimliğinin saklanması ve katılımcıların gizliliğine saygı duyulması gerektiği, katılımcıların bireysel bilgilerinin güven altında tutulmasının önemi vurgulanmıştır (aktaran O'Connor ve Goodwin, 2013: 292).

Katılımcıların bireysel bilgilerinin güven altına alınmasının yanı sıra; Beauchamp ve Childress (1983) öncelikli olarak, araştırmacının araştırmaya katılanların bireysel haklarına saygı duyması gerektiğini belirterek, katılımcılara yönelik iyi davranışta bulunmayı, katılımcılara zarar vermemeyi ve katılımcılara

karşı adil ve eşit olmanın önemini vurgulamışlardır. Bunlara ek olarak araştırma sürecinde katılımcılara sorulan sorular katılımcının üzülmeye, kendisini rahatsız hissetmesine veya araştırmanın sonuçlarından korkmasına neden olabilir. Bu noktada araştırmacının rıza, gizlilik ve etik noktalarını gözetmesi gerektiği belirtilmektedir (Patton ve Cochran, 2002:5).

Benzer bir şekilde Dickson-Swift (2008) ve Lee (1993) de araştırmacının veri toplama aşamasında bireysel veya grup içinde katılımcıların hikâyelerini paylaşmalarıyla başlayıp, analiz ve yayınlanma aşamalarında katılımcı için hassas olan söylemlere hassasiyet göstermesini araştırmanın etik aşamasında dikkat edilmesi gereken hususlar arasında göstermektedirler. Uyulması gereken bu etik ilkeler daha iyi veri toplamak için araçsal bir amaç olmanın dışında araştırmacı ve katılımcı arasında güven duygusunu oluşturabilmek için temel rol oynamaktadır (aktaran Carroll, 2012:547). Holloway ve Wheelen (1995)'de katılımcının; güvenliği ve itibarının korunmasını, gönüllü katılımını ve zarardan korunmasını temel etik ilkeler olarak değerlendirmişlerdir.

Kurumlar ve araştırmacıların dışında çeşitli meslek grupları kendi disiplinlerine uygun etik ilkelerini oluşturmuşlardır. Örneğin Amerikan Antropoloji Birliği (AAA), tarafından kabul edilen etik ilkeler, özellikle etnografi araştırmacılarının karşı karşıya kaldıkları belirli konulara değinmiştir. Amerikan Antropoloji Birliği (AAA) aydınlatılmış onamın, mutlaka yazılı ya da imzalı bir belge anlamına gelmediğini ya da böyle olmasının gerekmediğini belirtir. İlgili olan biçim değil, rızanın niteliğidir. Aydınlatılmış onam aracılığıyla, araştırmanın potansiyel katılımcıları; katılımın gönüllü olduğu, araştırmanın bazı yönlerinin onların refahını etkileyebileceği ve araştırmanın herhangi bir yerinde özgürce katılımı sonlandırmayı seçebilecekleri konusunda haberdar edilirler (Glesne, 2012:223-225). Neuman (2012: 201) toplumsal araştırmanın etik ilkesi olarak, araştırmaya katılımın zorunlu olmamasını yani katılımcıların kendi iradeleri ile karar vermeleri gerektiğini vurgulayarak, bireylerden yalnızca izin alınmasının yeterli olmadığını bireylerin bilinçli olarak karar verebilmeleri için araştırma hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğini de belirtmiştir.

Uluslararası kurum ve meslek birlikleriyle birlikte araştırmacılar tarafından etik ilkelerin gelişimine bağlı olarak ülkemizde de araştırma etiği hakkında gelişmeler yaşanmıştır. Ülkemizde Yükseköğretim Kurulu Genel Kurulu'nun 29.08.2012 tarihli toplantısında alınan 2012.18.946 sayılı kararında *Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Yönergesi* bulunmaktadır. Yükseköğretim Kurulu bu yönerge ile; bilimsel araştırmadaki temel ilkeleri, yayın etiğine ilişkin temel ilkeleri ve akademik değerlendirmelere ilişkin temel ilkeleri belirlemektedir. Bu yönergede aynı zamanda bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemler açıklanarak, üniversitelerde bilimsel araştırma ve yayın etiği kurullarının oluşumu, görevleri, çalışma usul ve esasları belirlenmiştir. Bu yönergenin "*Sosyal ve beşeri bilimlerde yapılacak anket ve tutum araştırmalarında katılımcıların rızası alınır. Araştırma, bir kurumda yapılacaksa, katılımcıların rızasından sonra bağlı buldukları kurumun izni alınır*" şeklindeki 5 (c) maddesinde aydınlatılmış onama değinilmiştir.

Yükseköğretim Kurulu'nun bu Yönergesine bağlı olarak üniversitelerde etik kurul ve komisyonlar kurulmuştur. Örneğin Hacettepe Üniversitesi'nde Klinik Araştırmalar Etik Kurulu ve Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulu'yla birlikte tıbbi araştırmalar ve hasta örnekleme dışındaki gözlemsel ve betimsel nitelikteki araştırmaları, anket, ölçek / skala çalışmalarını, dosya taramalarını, veri kaynakları taramalarını ve sistem-model geliştirme çalışmaları ile üniversite yönetimi tarafından danışmanlık istenen etik konuları incelemek için Etik Komisyon bulunmaktadır (http://www.etikkurul.hacettepe.edu.tr/senato/s160714_244.pdf).

Araştırmacılar tarafından Etik Komisyon ve Etik Kurullar tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde başvuru dosyası hazırlanmakta ve gerekli hallerde istenen düzenlemeler yapıldıktan sonra araştırma yapmak için izin alınmaktadır. Türkiz (2008: 93)'de etik komisyonların kendi yetki alanında gerçekleştirilecek olan bilimsel araştırma projelerini, biyo-medikal araştırmaların bilimsel ve etik standartlarını saptayan uluslararası sözleşmelere ve bulunduğu ülkenin yasal ve idari düzenlemelerine uygunluk yönlerinden inceledikten sonra kabul veya ret ettiğini veya değişiklik önerisi yapabildiğini, ayrıca kabul ettiği araştırmaları izleyerek gerektiğinde durdurabildiğini belirtmiştir.

Gerek Etik Komisyonlara gerekse de Etik Kurullara yapılacak başvurularda katılımcının rızalığını gösteren aydınlatılmış onam formu gerekmektedir. Aydınlatılmış onamda dikkat edilecek bir noktada katılımcıların yaşlarıdır. Katılımcı grubunun yaş aralıklarına bağlı olarak aydınlatılmış onam alınacak kişiler değişiklik göstermektedir. Örneğin ülkemizde 18 yaşın altında olan katılımcı grubuyla çalışacak araştırmacıların ebeveyn onayını alması gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, çocuklarla çalışmadan önce ebeveynlerin onamının alınması gibi durumlarda yazılı onamın mutlaka gerekli olduğu kabul edilir (Glesne, 2012: 225).

Bunun yanı sıra aydınlatılmış onamda katılımcıların araştırmaya katılmaları noktasında haksız herhangi bir baskı hissetmemeleri ve araştırma ile ilgili olarak kendilerine gerekli tüm bilgilendirmelerin yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Katılımcıların yazılı onay vermek istemediği durumlarda katılımcılardan en azından sözlü onam alınması gerekmektedir (Patton ve Cochran 2012).

Özellikle sağlık bilimlerinde tıp alanında yapılan çalışmalarda aydınlatılmış onama önem verilmekte ve aydınlatılmış onamın önemine dikkat çeken araştırmalar (Balseven Odabaşı ve Örnek Büken 2009, Ersoy, 1994, Gürsel 2008, Kişioğlu vd., 2001, Turla vd., 2005) yapılmaktadır. Etik komisyonlar bireyin, araştırmaya katılmaları noktasında bireysel olarak karar verdiğini bilmek durumundadırlar (Brooks ve te Riele Kitty 2013). Bu noktada aydınlatılmış onamın araştırma izni dosyasında bulunması önem taşımaktadır. Tıp alanında Turla (2005) onamı, önerilen tıbbi girişimle ilgili olarak bireyden alınan rıza olarak tanımlamaktadır. Sağlık bilimleri dışında sosyal hizmet alanında Buz ve Akçay (2015:154)'da, sosyal hizmet araştırmacısının araştırmaya başlamadan önce araştırmaya katılım konusunda katılımın içeriği, kapsamı ve süreç hakkında bilgi vererek katılımcının onayını almasını bilgilendirilmiş onam olarak adlandırmaktadırlar. Sosyoloji alanında Sırma (2018) tarafından tamamlanan "Gençlerde Zayıflama Davranışının Aile Yaşam Memnuniyeti Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezinde de aydınlatılmış onam oluşturulmuştur. Aydınlatılmış onamda öncelikle katılımcıya araştırma konusu hakkında bilgi verilerek araştırma için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan izin alındığı belirtilmiştir. Katılımcılara araştırmaya katılımın isteğe bağlı olduğu ve araştırma süresince araştırmadan istedikleri zaman ayrılacaklarının ve ayrıldıkları takdirde de bilgilerinin araştırmada kullanılmayacağı bilgisi verilmiştir. Aynı zamanda araştırmada veri toplama tekniği olarak kullanılacak yarı yapılandırılmış görüşme formu ve görüşme sırasında ses kaydı alınmasının katılımcının onayıyla gerçekleşeceği bilgisi de katılımcılara aktarılmıştır. Bunun yanı sıra katılımcılara kişisel bilgilerinin saklanarak başka kişi ve kurumlarla paylaşılmayacağı belirtilerek kendilerine araştırma süresince ve araştırma sonunda herhangi bir ücret ödenmeyeceği belirtilmiştir.

4. SONUÇ

Etik konusundaki duyarlılığın, İkinci Dünya Savaşı'nda insan haklarının önemsenmeden yapıldığı deneyler sonunda oluştuğu anlaşılmıştır. Araştırmacı veri toplama tekniğinden bağımsız olarak araştırma suresinin her aşamasından sorumludur. Araştırmacının yapacağı katılımcı grubunun gönüllülüğünün sağlanması noktasında da aydınlatılmış onam önem kazanmaktadır. Katılımcıların araştırma hakkında bilgilendirilmesi, araştırma süresince dair oluşabilecek olası endişe ve sorunların ortadan kaldırılmasını sağlamaktadır. Böylece aydınlatılmış onam araştırmaya dair araştırmacı ve katılımcı arasında karşılıklı bir güven ilişkisinin inşa edilmesinde rol oynamaktadır. Katılımcılara karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, araştırmacının araştırma süresini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesinin yanı sıra araştırma sonuçlarının geçerliliğini ve güvenilirliğini arttıran bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Balseven Odabaşı A. & Örnek Büken N. (2009). "Aydınlatılmış Onam ve Yaşamın Sonunda Alınan Etik Kararlar" Türkiye Klinikleri, Journal of Medical Sciences, 29 (5): 1041-1054.

Beauchamp T. & Childress J. (1983). Principals of Biomedical Ethics (2nd ed), Oxford University Press, Oxford.

Berg B. (2001). Qualitative Reseach Methods For the Social Sciences, California State University , USA.

Buz S. & Akçay S. (2015). "Sosyal Hizmet Araştırmasında Etik", Toplum ve Sosyal Hizmet 26 (1):149-161.

Brooks R. & te Riele K. (2013). "Exploring Ethical Issues in Youth Research: An Introduction", Young 21(3):211–216.

Can B. (2017). "Gündelik Hayat, İktidar İlişkileri Ve Etik Kodların Kesiřiminde Etnografik Araştırma", Moment Dergi, Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakóltesi Kültürel alışmalar Dergisi, 4(1): 155-172.

Carroll K. (2012). "Infertile? The Emotional Labour of Sensitive and Feminist Research Methodologies", Qualitative Research, 13(5): 546–561.

Ersoy N. (1994). "Klinik Etiğin Önemli Bir Sorunu: Aydınlatılmış Onam", Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi, (2): 131-136.

Geoff P & ve Malcolm W. (2005). "Generalization in Qualitative Research", Sociology, 39(2): 295–314.

- Gürsel T. (2008). “İnsanlar Üzerinde Yapılan Biyomedikal Araştırmalarda Etik Değerlendirme”, Gazi Tıp Dergisi, 19 (3): 93-97.
- Guillemin M. & Gillam L. (2004). “Ethics, Reflexivity, and “Ethically Important Moments” in Research”, Qualitative Inquiry, 10 (2), 261-280.
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (2006). The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research, Aldine Transaction, USA.
- Glesne C. (2012). Nitel Araştırmaya Giriş, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Goodwin J. & Horowitz R. (2002). “Introduction: The Methodological Strengths and Dilemmas of Qualitative Sociology”, Qualitative Sociology, 25 (1), 33-47.
- Holloway I. & Wheelen S. (1995). “Ethical Issues in Qualitative Nursing Research”, Nursing Ethics, 2(3):223-32.
- McLeod, J. (2001). Qualitative Research in Counselling and Psychotherapy, Sage Publications, London.
- Neuenschwander E. (2013). “Qualitas and Quantitas: Two Ways of Thinking in Science, Quality & Quantity (47): 2597–2615.
- Neuman L. W. (2012). Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar 1-2, Yayın Odası Yayıncılık, İstanbul
- O'Connor H. & Goodwin J. (2013). “The Ethical Dilemmas of Restudies in Researching Youth”, Young 21 (3): 289-307.
- O'shaughnessy R. & Dallos R. (2009). “Attachment Research and Eating Disorders: A Review of the Literature”, Clinical Child Psychology and Psychiatry, 559-574.
- Patton Michael Quinn ve Cochran, Michael. A Guide to Using Qualitative Research Methodology, 2002 (https://evaluation.msf.org/sites/evaluation/files/a_guide_to_using_qualitative_research_methodology.pdf)
- Poortman C. L ve Schildkamp K. (2012). “Alternative Quality Standards in Qualitative Research?”, Quality & Quantity, (46):1727–1751.
- Sabo Flores Kim, Youth Participatory Evaluation Strategies for Engaging Young People, John Wiley & Sons, Inc. 2008, San Francisco.
- Silverman, D. (2011). Interpreting Qualitative Data: A Guide to the Principles of Qualitative Research. Sage, London.
- Swartz, S. (2011). “ ‘Going Deep’ And ‘Giving Back’: Strategies For Exceeding Ethical Expectations When Researching Amongst Vulnerable Youth”, Qualitative Research, 11(1) 47–68.
- Turla A.; Karaarslan B.; Kocakaya M.; & Peke Y.; (2005). “ Hastalara Yeterince Aydınlatma Yapılıp-Yapılmadığı ve Onam Alınması Durumunun Saptanması”, Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi (2): 33-38.
- Kişioğlu A. N.; Tüfekçi F.; Uskun E.; Bakır B.; (2001). “Bir Devlet Hastanesinde Yatan Hastaların, Bilgilendirilme ve Aydınlatılmış Onam Durumunun Değerlendirilmesi”, Türkiye Klinikleri Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi Dergisi (9): 98-101.
- Kuş E. (2007). “Sosyal Bilim Metodolojisinde Paradigma Dönüşümü ve Psikolojide Nitel Araştırma”, Türk Psikoloji Yazıları, 10 (20): 19-41.
- Sırma Ç. S. (2018), “Gençlerde Zayıflama Davranışının Aile Yaşam Memnuniyeti Açısından İncelenmesi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- http://www.yok.gov.tr/web/guest/icerik/ /journal_content/56_INSTANCE_rEHF8BIsfYRx/10279/18187 erişim tarihi 05.06.2018
- http://www.etikkurul.hacettepe.edu.tr/senato/s160714_244.pdf erişim tarihi 05.06.2018